

Význam ťažby žilných ložísk v historickom vývoji rožňavskej oblasti

Rudolf Jasečko¹

The importance of mining of vein's deposits in historical development of Rožňava – district

Rožňava and its neighbourhood belong to the most important mining towns in Slovakia. Its prosperity is historically connected to the mining of iron and copper ores. At the present time there is a renovation of the mining in the deposit Silver vein.

Key words: history of Rožňava mining in Rožňava.

Úvod

Slovenské rudohorie, naše najrozsiahlejšie pohorie, otváralo od nepamäti náruč svojich dolín osadníkom, ktorých lákalo nie svojou rozlohou, ale bohatstvom, ukrytým v útrobach zeme. Ložiská striebra, medi, železa, vychádzajúce miestami až na povrch, ale aj zásoby magnezitových rúd, mastencov a azbestov boli rozhodujúcim faktorom pri osídľovaní dolín vo východnej časti pohoria, v oblasti Volovských vrchov. Tak vzniklo aj s baníckou históriou nerozlučne späté mesto Rožňava.

Geografickú polohu územia Rožňavy, rozkladajúcej sa na styku južných výbežkov Voloveckej časti rudohoria a Rožňavskej kotliny, charakterizuje aj križovanie dopravných smerov - či už do Košickej kotliny smerom na Štítnik a Smolník (a teda na Spiš), ale aj na Horehronie. Spojenie s Rimavskou kotlinou a ďalej na západ s Poíplím a na juh s Maďarskom umožňuje dolina rieky Slanej, pretekajúcej medzi Silickou a Plešiveckou planinou.

Z raných dejín rožňavského baníctva

Počiatky ťažby striebra, medi a železa siahajú do ďalekej a ťažko presne definovateľnej minulosti. Určite dávno pred dobu, z ktorej pochádzajú prvé písomné zmienky rímskych autorov Plinia a Ta-cita. Tí už v prvom storočí nášho letopočtu tvrdili, že Kotíni, žijúci v oblasti Pohronia a Spišsko-gemer-ského rudohoria, platili dane Sarmatom a Kvádom vo forme zbraní, vyrábaných z vlastného železa.

Že tento kov má nesmierny význam pre výrobu nielen zbraní, ale aj ostatných, pre život nepostrádateľných nástrojov, vedeli veľmi dobre aj Slovania, ktorí tieto kmene vystriedali a osídľovali aj územie dnešnej Rožňavy v priebehu 5. a 6. storočia. Našli tu nielen bohaté ložiská rúd, ale aj rozsiahle lesy, poskytujúce dostatok dreva a vodné toky, potrebné na ich spracovanie. Baníctvo možno teda zaradiť k najstarším povolaniam Gemera a susedného Spiša. Ťažba a spracovanie rúd nestratili na význame ani po príchode Maďarov, ktorý sa datuje do konca 9. storočia.

Rožňava v stredoveku

Záujem o vyhľadávanie a ťažbu drahých kovov, ale aj medi a železa, rástol v 13. storočí. Prospektorskou činnosťou sa zaoberali najmä cudzinci z Porýnia, Durínska, Sliezska a Bavorska, ktorých na vyludnené územie po vpáde Tatárov povolali vtedajší panovníci. Ich cesty viedli cez stred Slovenska do spišsko-gemerskej oblasti. Tu sa usadili v tesnej blízkosti slovanských obcí a získané kráľovské výsady boli základným predpokladom premeny osád na privilegované banské mestá.

Na Gemeri bolo baníctvo už od 12. storočia sústredené v okolí banských miest - Rožňavy, Dobšinej, Štítnika a Jelšavy. Popri striebre sa orientovalo aj na ťažbu železných rúd. Najstaršia

¹ Rudolf Jasečko, Želba, a.s. Spišská Nová Ves, Štefánikovo nám. 4, 052 54 Spišská Nová Ves (Revidovaná recenzovaná verzia doručená 30. 8. 1998)

písomná zmienka o Rožňave sa objavuje pomerne neskoro. Je to listina kráľa Ondreja III. z 3. februára roku 1291, ktorou nariadil Jágerskej kapitule, aby spolu s kráľovským zástupcom vytýčila hranice obce Rosnoubana. V júli toho istého roku vypukla vojna medzi Ondrejom III. a uchádzačom o uhorský trón, vojvodom Albertom. Arcibiskup Lodomír, ktorý vyjednal mier medzi bojujúcimi stranami, dostal ako odmenu a odškodné od kráľa, donáciu na Rožňavu. Ponechal mu aj urburu, t. j. osminu vyťaženého striebra z baní, ktorá mala patriť panovníkovi. Dovolil mu, aby všetky výsady, ktoré užívalo ostrihomské arcibiskupstvo, preniesol aj na občanov Rožňavy. Tá už v tej dobe mala mestský charakter a nemalý význam.

Za zlatý vek rožňavského baníctva sa však označuje rozhranie 15. a 16. storočia. Umožnili to nielen bohaté náleziská rúd, ale aj nová technika, ktorá bola v tom čase do banského podnikania zavádzaná.

Mesto Rožňava si upevnilo pozíciu banského mesta vstupom do spolku siedmich hornouhorských banských miest. Okrem nej tu patrila Gelnica, Smolník, Jasov, terajšia Spišská Nová Ves, Telkybánya a Rudabánya. Obyvatelia týchto miest vystupovali spoločne v zmysle vzájomných dohôd najmä v otázkach banskej ťažby. V roku 1527 bol vydaný nový banský poriadok, ktorý otvoril cestu k zriadeniu banských súdov. Túto právomoc získala Gelnica, Jasov, Smolník, Spišská Nová Ves a samozrejme Rožňava.

V priebehu 16. storočia sa však situácia v baníctve neustále zhoršovala. Turci, prenikajúci na sever, ohrozovali obchodné cesty. Nasledovali živelné pohromy, morová epidémia v roku 1600. Začiatkom 90. rokov 16. storočia boli v Rožňave všetky bane opustené a zaplavené vodou.

Baníctvo nakrátko ožilo po potlačení Turkov. Začiatkom 17. storočia však na Gemeri opäť upadalo. Príčinou boli nepriaznivé hospodárske pomery po porážke vojsk Františka Rákocziho II. a mor, ktorý v roku 1710 mesto vyľudnil.

Koncom 17. a začiatkom 18. storočia sa o banské podnikanie v okolí Rožňavy pokúšali rožňavskí mešťania, ale aj obyvatelia susedných a vzdialenejších banských miest. Najväčší záujem o ťažbu medenej a železnej rudy mali obyvatelia blízkej Nadabuly. Ťažili hlavne na vrchu Glazur, ležiacom sčasti v ich chotári. O otváranie starých, opustených baní na striebro, zlato a meď sa pokúšali aj poprední rožňavskí mešťania. Chopili sa iniciatívy pri obnove ťažby v jednej z najstarších baní – Csengő bánya, známej už v roku 1498 a so striedavými úspechmi tu meď a striebro ťažili až do roku 1753.

V roku 1718 Vavrinec Müller z Rožňavy s pomocníkom Jánom Csatym získali štôľňu pod vrchom Szölömál (terajšia baňa Mária) a baňu na Banskej stráni nad Nadabulou. Od roku 1723 ťažil aj v starej bani na zlato, striebro a meď na Čučmianskom grunte a v roku 1724 získal ďalšiu baňu na Banskej stráni. Tu sa nachádzala aj baňa Olaj na zlato, striebro a meď, ktorú v tom istom roku získal Ján Veiser. V roku 1744 vzniklo ďalšie ťažiarstvo na Malom Volovci pri opustenej bani Peter - Pavol. Jeho členmi boli Fridrich Seyfried, Ján Michal Trinckel, Matej Trangus, Samuel Šafranko a Kristián Trangus.

Toto ťažiarstvo si vytvorilo aj správne a kontrolné orgány. Inšpektor bol povinný aspoň raz za dva týždne fárať do bane, mal právo trestať baníkov za priestupky a pri ich opakovaní aj prepustiť z práce. V roku 1745 sa k tomuto ťažiarstvu pripojila spoločnosť, ktorú viedol Juraj Ernest Multz von Wald, vrchný inšpektor smolníckeho mediarskeho štátneho podniku. Ťažiarstvo, ktoré sa rozrástlo na 32 účastníkov, ťažilo v bani Trojica, v štôľňach Peter - Pavol, Peter, Jakub a Ján a v roku 1747 získala aj štôľňu Mária. Už o dva roky sa však dostalo do krízy a úplne zaniklo.

Takýchto spoločností bolo v Rožňave v 18. storočí niekoľko. Po zriadení biskupstva v roku 1776 sa účastníkom niektorých z nich stalo i biskupstvo, resp. biskup. Z toho vidno, že v tom období sa ťažba rúd sústreďovala v malých ťažiarstvách.

Aj napriek tomu, že v prvej polovici 19. storočia význam baníctva v Rožňave opäť poklesol, Gemer si vedúce postavenie v železiarskom a banskom priemysle v rámci Uhorska udržal. Nazývali ho preto Železná župa.

Banský priemysel na území Uhorska bol rozdelený do dvoch revírov - hornouhorského a dolnouhorského. Sídlo prvého bol Smolník a banský úrad bol v Rožňave. Časť baní vlastnil štát, ostatné boli vo vlastníctve banských spoločenstiev a samostatných podnikateľov. Významné postavenie v banskom podnikaní mali aj šľachtické kruhy, najmä rodina Andrášiovcov. Dedičné privilégium na banské podnikanie, ktoré získal Mikuláš Andráš, už v roku 1669 si rodina udržala až do roku 1875 - aj napriek tomu, že na základe nového banského zákona z roku 1854 jej výsady zanikli.

Od polovice 19. storočia sa symbolom nastupujúcej modernizácie výroby stal parný stroj. Vysoké pece, postavené v Drnave a Betliari opäť podnietili rozvoj baníctva v okolí Rožňavy. Snaha o koncentráciu a modernizáciu výroby vyústila v roku 1852 do zlúčenia troch najvýznamnejších železiarskych spoločností - Rimavskej koalície, Muránskej únie a Gemerského železiarskeho spolku.

Roky 1858 - 1861, poznačené hospodárskou krízou, však vzostupný trend železiarskej výroby prerušili. Ceny surového železa klesali, hromadili sa zásoby. Preto sa v roku 1858 zišli v Rožňave zástupcovia železiarskeho priemyslu, aby prerokovali otázky odbytu, dopravy, cla atď. O dva roky neskôr bol v Rožňave založený Spolok hornouhorských ťažiarov, na ktorého čele stál gróf Juraj Andráši. Úlohou spolku bolo zabezpečiť odbyt železa. Vypracoval memorandum, v ktorom žiadal vybudovať železnice, finančné a daňové úľavy a úpravu cla. Tieto ciele však nedosiahli napriek tomu, že železná ruda vyťažená v okolí Rožňavy v rokoch 1864 - 1865 predstavovala 75 percent ťažby na Slovensku.

Typickým príkladom novodobého podnikania bola Rimavskomuránska spoločnosť, ktorá vznikla 21. marca 1881. Mala podporu bánk, aj štátu. Členmi jej správnej rady boli mnohí finančníci i politici. Od roku 1900 bola táto spoločnosť najväčším podnikateľom v oblasti baníctva a železiarstva v Uhorsku. Jej podniky zamestnávali pred prvou svetovou vojnou okolo 15 000 ľudí. V čase najväčšieho rozkvetu obhospodarovala v Rožňave a okolí územie s rozlohou viac ako 19 km².

Baňa Rožňava sa v roku 1900 stala centrom železoruďného baníctva. Tu bola zriadená závodná správa. Do jej pôsobnosti patrili bane na území Rožňavy, Nadabuly, Rožňavského Bystrého, Rakovnice, Nižnej a Vyšnej Slanej, Vlachova, Rejdovej, Dobšinej, Drnava, Krásnohorského Podhradia, Pače, Čučmy a vápencový lom v Gombaseku. V roku 1818 bolo v Rožňave zriadené riaditeľstvo pre všetky banské závody spoločnosti.

Rožňava - to však nebola len ťažba železnej rudy. Tunajší antimonit bol pre svoju kvalitu uznávaný v celom Uhorsku. Úpadok jeho ťažby priniesli až roky po prvej svetovej vojne, ale už v rokoch 1925 - 1927 jeho ťažba opäť prudko stúpila. V roku 1926 bola založená účastinná spoločnosť Antimónové banské a hutné závody. V roku 1938, kedy toto územie bolo pričlenené k Maďarsku, sa ťažba ešte zintenzívnila. Rozšírili sa aj prieskumné práce na odľahlejších náleziskách - na Rámzaši, v okolí Hačavy, postavila sa nová huta pri úpravni v Čučme.

Obdobie po 2. svetovej vojne a súčasnosť

Po 2. svetovej vojne bol vydaný dekrét č. 100 Zb. „O znárodnení baní a niektorých priemyselných podnikov“, na základe ktorého sa zmenili vlastnícke vzťahy. Všetky bane sa stali majetkom štátu. V oblasti Spiša a Gemera štát vyhláškou ministra priemyslu č. 1113 zo dňa 7. marca 1946 zriadil národný podnik Železoruďné bane so sídlom v Spišskej Novej Vsi. Majetkovú podstatu novozaloženého podniku tvorili majetky bývalých súkromných a erárnych banských spoločností. V oblasti Rožňavy to boli Rimamuránsko-šalgótarjárska uč. spoločnosť a Štátne banské a hutnícke závody Rožňava. V rámci nového organizačného členenia vnútri podniku bol vytvorený nový závod Rožňava, ktorého súčasťou sa stali baňa Rožňava, baňa Rudná, baňa Mária, ako aj odlúčené bane v Rožňavskom Bystrom, Licinciach, v Hrádku, v Rákoši a lom v Gombaseku. Súčasťou závodu boli aj gravitačná úpravňa, pražiareň a aglomerácia.

Organizačná štruktúra závodu Železoruďných baní v Rožňave neskôr prešla viacerými zmenami. Postupne boli rušené neefektívne prevádzky v Licinciach (1957), Dolnom Hrádku (1960), Hornom Hrádku (1968), Rudnej (1979), v Rákoši (1959) a v Rožňavskom Bystrom (1983). Lom na vápenc v Gombaseku bol v r. 1946 delimitovaný na Východoslovenské štrkopiesky a kameňolomy. Likvidované boli tiež odlúčené úseky, pričlenené k rožňavskému závodu (flotačná úpravňa v Čučme - 1968, ťažba antimonitov v Čučme - 1958, ťažba ložísk pri Drnave - 1965 - 1974, Luciabaňa - 1970, pražiareň - 1976, gravitačná úpravňa - 1976, rotačné pece - 1975). Zároveň však boli otvorené aj nové bane (napr. na Hg ložisku v Rákoši), resp. výrobné zariadenia (strojárna výroba od r. 1967, úpravňa chrómovej rudy v Nadabuli od r. 1984, flotačná úpravňa). Banská činnosť sa zredukovala na ťažbu sideritových rúd v Rožňave - bani (žily Bernardy, Sadlovský, Štefan, Mier atď.) a komplexných Fe, Cu rúd v Mária-bani (žilný systém Mária - Mayer). Závod Rožňava ťažil tiež Hg rudy na odlúčenom úseku Rákoš (do roku 1988). Zásadné zmeny priniesol štátom vyhlásený útlm rudného baníctva, keď po roku 1993 bola likvidovaná stratová ťažba sideritových rúd a došlo aj k úplnej likvidácii banských zariadení. Geologickým prieskumom overená Strieborná žila (ako ložisko mimoriadne bohatých sideritovo-tetraedritových rúd s vyšším zastúpením Ag zložky) mala odlišný osud. Ložiskové údaje predurčovali ložisko na priemyselné využitie, za predpokladu doriešenia efektívnej technológie spracovania striebornosých tetraedritov. Keďže technologický výskum prebiehal pomaly a skúšali sa viaceré možnosti „rozbitia“ chemickej väzby tetraedritu ako zložitej sulfosoli (pyrometalurgická „cesta“, hydrometalurgická „cesta“), ložisko bolo na prechodný čas zakonzervované a štát, neskôr aj právny zástupca Železoruďných baní - a.s. Želba znášali náklady na údržbu bane a čerpanie banských vôd.

O znovuoživení ťažby na ložisku Strieborná žila sa rozhodlo v r. 1998 po včlenení závodu Rožňava do odštepného závodu a.s. Želba Siderit Nižná Slaná.

Závery

Obdobia rozkvetu i úpadku mesta Rožňava úzko súviseli s prosperitou banského podnikania. V histórii mesta sa odrážajú dejinné udalosti, v pozadí ktorých častokrát bolo aj úsilie ekonomicky a mocensky ovládnuť zdroje surovín a získať tak významný zdroj bohatstva. Ťažba surovín naopak zvyšovala životnú úroveň obyvateľstva a prosperitu mesta.

Rožňava prekonala vo svojej histórii viaceré krízové obdobia. Aj v 20. storočí to bolo postupné upadanie a likvidácia stáročia ťažených ložísk z ekonomických dôvodov a pre vyčerpanie surovínových zásob. Tunajšie banské podnikanie najviac postihol útlm rudného baníctva po r. 1993, keď boli uzatvorené všetky bane na ťažbu sideritových rúd. Perspektívy zachovania banskej činnosti sa spájajú iba s ložiskom Strieborná žila, na ktorom a.s. Želba, Spišská Nová Ves bude v najbližších rokoch ťažiť a spracovávať na striebro bohaté komplexné sideritovo-sulfidické rudy.

Literatúra

- Bánész, L. et al.: Dejiny Rožňavy 1. *Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1978.*
Bartók, M. et al.: Dejiny Rožňavy 2. *Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1978.*
Bodnár, J.: Ťažiarstvá a banské spoločnosti na Spiši a Gemeri. *Spišské múzeum Spišská Nová Ves, 1982.*
Eisell, G.: Gömör és borsod vármegyéek bányászati és kohászati monográfiája. *Selmeozbánya, 1907.*
Huňák, L., Popreňák, J., Korkoš, E., Kolesár, J., Tretina, P., Krajňák, L., Labuda, L., Škerlík, J., Grosz, J., Karolí, A., Slávkovský, M., Fábry, O., Slatkovský, A., Škerlík, E., Budický, J., Ivaničová, I. a Schmidt F.: 40 rokov Železoruďných baní Spišská Nová Ves (r. 1970 - 1985). *Želba, a.s., 1988.*
Kočič, J., Makoviny, J. a Reiser, M.: Baňa Rožňava historická a súčasná. Baníctvo a úpravníctvo v Rožňave a okolí. *Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre ŽB Spišská Nová Ves, 1990.*
Lazár, V. a Magula R.: Príčiny úpadku medenorudného baníctva v Spišsko-gemerskom rudohorí v 19. storočí. *Vlastivedný zborník, Spišská Nová Ves, 1967.*
Labancz, Š.: Banícky Gemer. Martin, 1973.
Markovič, J.: 15 rokov Železoruďných baní Spišská Nová Ves. *Východoslovenské vydavateľstvo Košice. 1970.*
Nemec, Z.: Rudné bane na Slovensku v r. 1918 - 1938. Bratislava, 1967.

The sence of mining of vein's deposits in historical development of Rožňava – district

Rožňava city and its neighbourhood are rich in deposits of siderite and siderite - sulphidic and antimonite ores in the past. The prosperity of Rožňava had been connected to the mining and treatment of these ores. The mining was very important in the middle - age. Rožňava had the statute of a free mining city and it belonged to Seven Upper-Hungarian mining towns. It also owned lot of privileges, especially in law of mining and judicature. The critical moments came with wars

and natural disasters. The worst period of Rožňava was in 16-th century when its location was on the boundary with the Turkish empire. The situation was improved in the 17-th and 18-th century. From the beggining of the 19-th century there was a progress in the technology of mining. But the most important period of prosperity is the second half of the 19-th and the first half of the 20-th century. After the second world war, the mining and treatment of ores was overtaken by Železoruďné Bane Spišská Nová Ves. As a consequence of the exhausted deposits and of economic situation in some parts of mines were liquidation. And after the year of 1993 all of the mines with siderite ores were liquidated. At the present time there is a renovation of mining of complex Fe, Cu and Ag ores in the Silver vein.